

Bolvári-Takács Gábor

Új iskolatörténet Sárospatakról

A közelmúltban látott napvilágot *A Sárospataki Református Kollégium története* című monográfia, Dienes Dénes és Ugrai János tollából. A nagyalakú, kétszáz oldal terjedelmű, fényképekkel illusztrált kiadvány jelentősége vitathatatlan: a pataki iskola történetéről utóljára több mint harminc éve jelent meg összefoglaló mű.

A hagyomány szerint 1531-ben létesült sárospataki kollégium históriájának megírásával – több-kevesebb sikerrel – a 20. század első felében hárman próbálkoztak. Szombathi János *A sárospataki főiskola története* c. kötete 1919-ben jelent meg, Gulyás József *A Sárospataki Református Főiskola rövid története* c. füzetét és Marton János *A Sárospataki Református Főiskola története I. c.*, befejezetlenül maradt munkája 1931-ben, az intézmény fennállásának 400. évfordulójára látott napvilágot. A II. világháborút követő politikai fordulat nyomán az iskola krízishelyzetbe került, intézeti ágai fokozatosan megszűntek vagy állami kezelésbe kerültek. A tanítóképző államosítására 1950-ben került sor, a teológiát 1951-ben zárták be, végül 1952-ben a gimnáziumot is elvették az egyháztól: Rákóczi Gimnáziumként működött tovább. Az egykori kollégiumból csak a Nagykönyvtár maradt meg, őrizve az egyházi jogfolytonosságot. Ilyen körülmények között az iskolatörténeti kutatások értelemszerűen visszaszorultak, és – elsősorban a Nagykönyvtár bázisán Újszászy Kálmán (1902–1994) által kialakított Tudo-

mányos Gyűjtemények keretében – csak az 1970-es évek végére bontakoztak ki, s a kollégium ötödfélszáz éves alapítási évfordulójára készült, *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára* c. kötetben összegződtek. (Budapest, 1981). Néhány évvel később Kődöböcz József tollából jelent meg a *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada* c. monográfia (Budapest, 1986). E két mű lényegében összegezte a kutatások addigi eredményeit.

A tanulmánykötet, illetve a monográfia létrehozásában alapvetően két tudósnemzedék vett részt. Az idősebb generációhoz tartozott Bakos József (1912–1997) nyelvész, Benda Kálmán (1913–1994) történész, Czegle Imre (1912–2002) könyvtáros, Koncz Sándor (1913–1983) teológus, Kődöböcz József (1913–2003) neveléstörténész, Makkai László (1914–1989) történész. Az akkori középnemzedékhez Barcza József (1932–2004) és Szentimrei Mihály (1924–1999) egyháztörténészek, Szűcs Jenő (1928–1988) történész, Takács Béla (1930–1997) néprajzkutató, művészettörténész, T. Erdélyi Ilona (1926) irodalomtörténész. Az akkori fiatalokat a szerzők között egyedül Hörcsik Richárd (1955) történész-levéltáros képviselte.

A tanulmánykötet sajnos nélkülözötte az egységes szemléletet, benne történeti és tematikus fejezetek váltották egymást. Tényleges szerkesztője Barcza József

volt, de a címgnyedben a Tiszáninnen Református Egyházkerület Elnökségét tüntették fel. Jellemző, hogy az 1919 utáni fejezet egyetlen személynevet sem tartalmaz, mert szerzője – Barcza József – a még élő közszereplőket, szemtanúkat nem kívánta érinteni. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a kötet első ízben mutatta be modern, levéltári forrásokon alapuló feltáró munka alapján a pataki iskola fejlődését.

Meg kell jegyeznünk, hogy évfordulós intézménytörténeti monográfiát a másik két református kollégiumnak sem sikerült alkotnia. A *Pápai Kollégium története* (szerkesztette: Trócsányi Zsolt. Budapest, 1981) öt szerző, A *Debreceni Református Kollégium története* (szerkesztette: Barcza József. Budapest, 1988) nem kevesebb, mint 16 szerző közös munkája volt. A terjedelmek azonban lényegesen eltérők: a sárospataki kötet 324, a pápai 448, a debreceni 840 oldalt számlált. Az előbbi két műhöz még 16-16 oldal képmelléklet társult, míg a debreceniben egyáltalán nem voltak illusztrációk.

Sárospatak iskolatörténeti kutató munkálataiba az 1970–80-as évektől az idézett kiadványok alkotóin kívül mások is bekapcsolódtak. A kollégium egykori tanárai közül említsük meg Harsányi István (1908–2002) pszichológust és Maller Sándor (1917–2001) irodalomtörténészt. Egy másik nemzedék képviselői pl. – közülük többen nem is sárospataki gyökerűek – Détshy Mihály (1922–2007) építészettörténész, Bajkó Mátyás (1925–1999) és Kováts Dániel (1929) neveléstörténészek, Benke György (1931) teológus. A következő generációhoz tartozik mások mellett Péter Katalin (1937) történész, Fehér Erzsébet (1941–2012) neveléstörténész, Csajka Imre (1945–2003) sporttörténész. A '90-es évektől, elsősorban az 1990-ben visszaállított Sárospataki Református Kol-

légium, illetve az 1991-ben újraindult Teológiai Akadémia oktatói, munkatársai jóvoltából, új lendületet kaptak a kutatások. Új nemzedék kapcsolódott be a feltáró munkába, így Dienes Dénes (1956) egyháztörténész, Győri István (1956) teológus, Kézi Erzsébet (1951) neveléstörténész, Kiss Endre József (1951) könyvtáros, Pocsainé Eperjesi Eszter (1955) etnográfus, Szabó András (1954) irodalomtörténész. Az iskolatörténet addig elhallgatott részterületeit is érintve, a szisztematikus levéltári kutatómunka nyomán számos publikáció és forráskiadvány napvilágot látott, amely további kutatókat irányított Sárospatakra. A pataki iskolatörténet az ország más részeiben (Budapest, Debrecen, Miskolc) is kedvelt szakdolgozati, doktori téma lett, és nemcsak a korábban alig kutatott '30–40-es évek pataki iskolája, hanem a 18–19. század eddig kellően nem értékelt tanulságai is. Így kötelezte el magát a téma mellett pl. Baráth Béla Levente (1971) egyháztörténész, Bartha Ákos (1982) történész, Ugrai János (1977) neveléstörténész.

Rátérve immár magára a kötetre, a tartalomjegyzékből kitűnik, hogy a szerzők a kollégium történetét időben kettéosztották. Az 1777-ig terjedő rész Dienes Dénes, a *Ratio Educationis* utáni korszak Ugrai János munkája. Nem kerülhetjük meg a két szerző alaposabb bemutatását. Dienes Dénes, a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményi igazgatója, a Teológiai Akadémia egyetemi tanára elsősorban egyháztörténész. Közleményei és kötetei mellett szembetűnően sikeres a tudományszervezési tevékenysége. 1997-től szerkeszti a *Sárospataki Füzetek* c. periodikát; 1999-ben elindította az *Acta Patakina* c. forráskiadvány sorozatot; 2000 óta az *Egyháztörténeti Szemle* alapító szerkesztője; 2004-től a *Nemzet, egyház, művelődés* c. könyvsorozat gondozója.

Ugrai János nevét az *Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830* (Budapest, 2007) c. könyve tette ismertté, de hivatkozhatunk a *Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában* (Budapest, 2007), illetve *A pallérozatlanság ellenében. Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán* (Budapest, 2010) c. kötetekre is.

Az első fejezet a 16. századi protestáns iskolát mutatja be. Sárospatak korabeli képének rövid áttekintése után Dienes a régmúltat „a protestáns iskolázás homályos kezdetei, 1538–1557” cím alatt tekinti át, rögzítve, hogy a hagyomány az iskola alapítását 1531-re teszi. A rákövetkező két évtized (1558–1576) „Melancthon szellemében” telt el, a század végét (1577–1599) a humanizmus fémjelzi. A „Virágzás és szétszórás – a református kollégium a 17. században” c. második fejezet szintén városi helyzetképpel indul, majd „a református teológiai tanítás otthona 1600–1637” címmel a tanárokról, az iskolai életről, illetve az 1629. évi tanulmányi reformról olvashatunk. Az 1638–1649 közötti évtized a puritánus viták színtere – meghasonlás és megújulás jellemzi az intézményt. Comenius sárospataki működése (1650–1654) értelemszerűen önálló blokkot kapott, majd – a jezsuiták kifejezésével élve – a „kálvinista pestis legnépesebb szeminárium” idősza következik (1655–1671). A 17. századi iskolai feszültségek diáklázadásokban öltöztek testet, Dienes önálló alfejezetben tekinti át ezek motivációit és következményeit. A század az iskola elüldözésével zárul: a rekatolizált Báthory Zsófia és férje, I. Rákóczi Ferenc nyomására a tanárok és diákok 1672-ben elhagyták Sárospatakot, s a bujdosó kollégium kálváriája Erdélyben harminc évig tartott.

„Iskola a „régí fészékén” – A kollégium története 1703–1777” – hirdeti a harmadik fejezet címe, mert II. Rákóczi Ferenc 1703-ban visszahelyezte jogaiba a kollégiumot. A sárospataki reformátusok helyzete, majd a bujdosás utolsó két évében Kassán tartózkodó iskola hazatérésének bemutatása után a Rákóczi-szabadságharc bukását követő krízisről olvashatunk. Bár 1713-tól ifj. Csécsi János két évtizedes tanári korszaka állandó konfliktusoktól volt hangos, a 18. század közepén megkezdődött „a kibontakozás megalapozása”. A történeti folyamatok ábrázolása mellett Dienes számos keretes dokumentumrészletet közöl a főszövegbe illesztve, a *Szalkai-kódextól* kezdve Comeniuson át ifj. Csécsi Jánosig. Ugyanilyen tipográfiával emelte ki a kollégium 17–18. századi építéstörténetét, illetve Vay Ábrahám és Szathmáry Király György főgondnokok életútját.

A *Ratio Educationis* utáni eseményeket Ugrai János Dienestől eltérő szerkezetben foglalta össze, de ennek oka nem valamilyen szerkesztői figyelmetlenség, sokkal inkább a mind jobban kiteljesedő mondanivaló kutatásmódszertani szempontból helyeselhető bemutatását célozza. Ugrai ugyanis az általa írt fejezeteket három részre bontotta: „környezeti feltételek”, „korszakalkotó személyiségek”, valamint „szellemiség és hangulat” (sajnos ez a tagolás a tartalomjegyzékben nem világos). A három nagy korszak, amelyről szó esik: „A nemzeti előhaladás nevezetes idősza” (1777–1849), a „Főgimnázium és főiskola – a kollégium a kiépülő modern oktatási rendszerben” (1850–1919), s végül a „Küzdelem a perifériára szorulás ellen – a II. világháború előtt és után” (1920–1952). Ami a *környezeti feltételeket* illeti, a 19. század közepéig terjedő időszakban a kiindulópont felvilágosodástól a szabadságharc bukásáig terjedő korszak. A genius loci-t a „falusias Patak és vadregé-

nyes Zemplén” ellentétpárja jelzi. Az iskola jelentőségét a partikulák kiteljesedése, a tiszáninneri egyházkerületi püspöki hatalom körvonalazódása, továbbá a gazdasági sikerek: a kollégium majorsági gazdálkodása erősítette. A szabadságharc bukása utáni abszolutizmus ellenére Patakot az 1850-es évektől az állami oktatáspolitikai kibontakozása és a modern oktatási rendszer kiépülése jellemzi. Ellenhatás mutatható azonban ki a régió és az egyházkerület szempontjából – a differenciálódó és fejlődő (pl. vasútépítések) környezetben Patak egykori vezető szerepe Sátoraljaújhegy helyett, de különösen Miskolccal szemben fokozatosan leértékelődik. A kollégium csak gazdálkodásának modernizálásával képes talpon maradni. Trianon után az oktatáspolitikai kultúrnermet-konceptió jegyében alakul, amelynek pozitív hatása nemsokára tetten érhető lesz, de a kiindulópont kritikus: a megfélemezett Zemplénben, a megharmadolt egyházkerületben felértékelődik a kollégiumot irányító igazgatótanács szerepe. Az iskola gazdálkodási nehézségeit a regionális szerepkör hiánya súlyosbítja, a hiányt a világi szerepvállalás fokozatos térnyerésével, az államsegély fokozott igénybe vételével pótolják, de az intézmény pénzügyi helyzete a korszak végéig bizonytalan marad.

Ugrai mindhárom periódusból 3-4 *korszakalkotó személyiséget* emel ki, részletes életrajzi áttekintéssel. Szemléletesek a jelzők is. Az első periódusból Vay József, az „úttörő főgondnok”; Kövy Sándor jogtudós, az „iskolateremtő jogprofesszor”; Barczafalvi Szabó Dávid, a „tévelygő nyelvújító”; valamint Nyíry István, az „utolsó pataki polihisztor” kapott helyet. A második korszakot „egy püspök és egy világi főgondnok kiemelkedő párosa”, azaz báró Vay Miklós és Kun Bertalan; a „tudós költő” Erdélyi János; az „árvaságból a csúcshoz jutó” Finkey Ferenc jogász; és a „felemás

megítélésű” Zsoldos Benő professor fémjelzi. A záró periódus érzékeltetésére egy tanítóképzős (Lázár Károly), egy teológiai (Újszászy Kálmán) és egy gimnáziumi (Harsányi István) tanár pályaképét választotta.

A *szellemiség és hangulat* tekintetében az 1777 utáni évtizedeket Ugrai a tananyag változásainak, valamint a tantestület összetételének bemutatásával, a híres tanáregyeniségek, a diákönkormányzatiság és a peregrinációs kapcsolatok ábrázolásával illusztrálja. A 19. század második felét a főgimnázium önállósulása, bölcsészeti–teológiai képzés megszilárdulása, a szervezetenként folyamatosan bizonytalan lábakon álló jogakadémia szívós kitartása, a kollégiumi tanítóképző megalakulása és fejlődése, valamint pezsgő diákélet jellemzi. A trianoni Magyarországon a kollégium túlélését részben a tradicionális út – tehát a gimnázium humán tagozata és a lelkészképzés – biztosította. Az iskola „új koronaékszere” azonban az Angol Internátus lett, a klebelsbergi kultúrkonceptió legfényesebb pataki sikereként. Az 1929-től ismét egyházi kezelésben álló tanítóképző aranykora a század harmincas-negyvenes éveire tehető. Mindezt tovább erősítette a szervezett keretek között folyó diákélet. A 40-es évek közepe azonban már „hullámvasút” – sötét végzettel a második világháború után.

Ugrai gyakran alkalmaz tematikus közbevetéseket, keretes szövegek formájában. Ezek az 1794-es diákzsendülést; a 19. századi építkezéseket; a Kövy-féle Pánczél, majd Nándor vármegyéket; a pataki diákok 1848-as szerepvállalását; a 18–19. századi cseh-morva missziót; az 1849-ben alkalmazni rendelt Entwurf hatását; az ún. Zoványi Jenő-ügyet; a debreceni egyetem alapításának mérsékelt fogadtatását; az Újszászy-féle faluszemináriumot; a Harsányi-féle tehetségmentést; a

pataki öregdiák mozgalmat; a világszínvonalú angol nyelvoktatás eredményeit; az Angol Internátus építéstörténetét; illetve az 1952 után az egyházi folyamatosságot fenntartó Tudományos Gyűjteményeket mutatják be.

A szerzők a jegyzeteket a fejezetek végén helyezték el. A kötet népszerűsítő jellegére tekintettel nincsenek számozott hivatkozások, hanem felsorolták azon forrásműveket, amelyekre a megírás során támaszkodtak. Nem bibliográfia készítése volt tehát a cél, hanem az egyes leírásokat, elemzéseket alátámasztó művek megjelölése, értelemszerűen a legújabb kutatásokra támaszkodva. Az érdeklődő olvasó így is bőséges további szakirodalmat talál. A függelékben a Kollégium nagy

tanítványainak, tanárainak, és az MTA pataki gyökerű tagjainak nem teljes körű, de szemléletes névsorát találjuk. A kötet használhatóságát 170 illusztráció (fénykép, illetve ábra) segíti.

A szerzők a Sárospataki Református Kollégium történetét 1952-ig írták meg. A kötet epilógusa, amellyel hogy összegzi az intézmény fejlődésének tanulságait, rövid kitekintést nyújt az 1945 után évekre. Az 1990-ben visszaállított Református Kollégium utóbbi, közel két és fél évtizedével azonban nem foglalkozik. A szerzőket nyilván a történelmi távlat hiánya gátolta az objektív értékelésben. Ezzel együtt túlzás nélkül állíthatjuk: a pataki iskola történetének eddigi legjobb feldolgozását vehetjük kézbe.

(Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. ISBN 978-963-88029-9-6)

